

Paweł Łuków, Barbara Markiewicz

LEKCJA Z FILOZOFII POLITYCZNEJ

Idea praw człowieka jako cel i reprezentacja wartości politycznego działania – konspekt lekcji

Uwagi ogólne:

1. Prawa człowieka i ich rolę jako reprezentacji wartości moralnych w życiu politycznym proponujemy przedstawić przez odwołanie się do Deklaracji Praw Człowieka, opublikowanej przez ONZ w Paryżu w 1948 r. i aktualnych przypadków łamania praw człowieka, opisywanych w Biuletynie wydawanym przez Amnesty International oraz ogłoszeń AI publikowanych w prasie codziennej.
2. Celem takich zajęć, prowadzonych w szkole średniej, oprócz zachęcenia ich uczestników do teoretycznej refleksji na temat praw człowieka powinno być przyczynienie się do rozwoju ich obywatelskiej świadomości i politycznej wrażliwości.
3. Lekcje poświęcone tej tematyce mogą być prowadzone w ramach zajęć z filozofii, wiedzy o społeczeństwie czy historii. Zakładamy, iż uczniowie posiadają już znajomość pewnych podstawowych tekstów z zakresu filozofii politycznej – znajomość podstawowych pojęć i problematyki. Przedstawione tutaj zajęcia służyć mogą jako wprowadzenie do tematyki związanej z kwestią obywatelstwa, odpowiedzialności, godności, obywatelskiego nieposłuszeństwa, społeczeństwa obywatelskiego itp.
4. Zaproponowany temat można zrealizować w trakcie dwóch godzin lekcyjnych:

Lekcja pierwsza ma na celu wyjaśnienie problemu praw człowieka i rozpoznawania ich w specyficznych przypadkach. Jej celem jest przekonanie uczniów, że prawa człowieka nie są jedynie zbiorem abstrakcyjnych zasad lecz stanowią problem, który jest ważny dla każdego z nas w codziennym życiu.

Lekcja druga poświęcona zostanie prezentacji sposobów filozoficznego uzasadniania praw człowieka. Odwołujemy się tutaj do historii samej idei praw człowieka i koncepcji godności ludzkiej. Jako praktyczne sprawdzenie wiedzy przekazanej na obydwu lekcjach potraktować będzie można stosunek uczniów do apelu zawartego w opisywanych przez Amnesty International przypadków łamania praw człowieka.

Lista proponowanych lektur:

1. Teksty podstawowe:

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka

Aktualny Biuletyn „Amnesty International”

2. Teksty uzupełniające:

I. Kant *Czy dzieje mają sens?* w: B. Markiewicz *Filozofia dla szkoły średniej*, Warszawa 1988.

Steven Lukes *Pięć bajek o prawach człowieka*. „Res Publica” 1994, nr 3 (66).

M. Środa *Idea godności w kulturze i etyce*, Warszawa 1993, rozdz. II.

Lekcja pierwsza: Co możesz zrobić z moim życiem?

1. Przygotowanie

Nauczyciel powinien rozdać odbite z Biuletynu „Amnesty International” komunikaty, w których opisane zostały konkretne przykłady łamania praw człowieka (mogą to być także apele publikowane przez „Amnesty International” na łamach gazet codziennych). Takie przykłady powinny spełniać pewne warunki:

– powinny odnosić się do różnego rodzaju praw. Nie jest wskazane, do czego mamy na ogół skłonność, koncentrowania się wyłącznie na prawach politycznych. Różnorodność przykładów pozwoli przekonać uczniów o złożoności i zakresie problemu prawa człowieka;

– omawiane przypadki powinny być zrozumiałe dla uczniów. Nie może pojawić się wrażenie, że problem ten jest tak skomplikowany, iż mogą się nim zajmować jedynie specjaliści;

– powinniśmy się wystrzegać odwoływania do przykładów, zawierających zbyt duży ładunek emocjonalny, który sprawia, że trudno poddają się one intelektualnej analizie;

– wydaje nam się ważne, aby omawiane przykłady dotyczyły stosunkowo odległej części świata, odmiennej kultury i politycznego systemu. Pozwoli to przekonać uczniów, iż słownik praw człowieka jest odpowiedni i użyteczny w różnych sytuacjach. Łatwiej wtedy także przekroczyć ograniczenia związane z własnym krajem i kulturą.

– materiał, którym się posługujemy, powinien, oprócz opisu samego łamania praw człowieka, zawierać krótką biografię osoby, o której w nim mowa.

Pozwoli to na ograniczenie zbyt ogólnej dyskusji. Uczniowie powinni mieć świadomość, iż sprawa ta dotyczy konkretnych ludzi. Z tego powodu także dobrze by było, aby taki materiał opatrzony był fotografią osoby, której przypadek staje się przedmiotem dyskusji. Takie elementy mogą pomóc wzbudzić w uczniach osobisty stosunek do omawianych problemów.

Wybór właściwego materiału, jak widzimy, może sprawiać pewne trudności, przy czym należy unikać następujących skrajności:

- nadmiernego zaangażowania,
- obojętności

uczniów wobec osób, których sytuacja będzie przedmiotem dyskusji. Zbytne zaangażowanie może zakłócić wydawanie sądu; obojętność może doprowadzić do braku zainteresowania omawianą problematyką. Odwołanie się do aktualnych wypadków łamania praw człowieka jest, według nas, uzasadnione przekonaniem, że zetknięcie się z konkretnymi sytuacjami z życia rzeczywistych ludzi pozwoli w uczniach wyrobić poczucie, iż należy je traktować z właściwą powagą i troską.

2. Przeprowadzenie

a) Uczniowie powinni wcześniej zapoznać się z materiałami AI. Przy okazji nauczyciel może przedstawić samą tę organizację i formy jej działania. Prezentacja poszczególnych przypadków opisanych w komunikatach AI, powinna wywołać dyskusję na temat tego jakie prawa i w jaki sposób zostały w tych przypadkach złamane.

b) W dyskusji jaka wywiąże się w związku z poszczególnymi przykładami łamania praw człowieka, oprócz wyjaśnień faktograficznych, dotyczących np. aktualnej sytuacji politycznej w kraju, w których zdarzył się taki wypadek, dobrze byłoby także zwrócić uwagę na następujące elementy:

- uczeń powinien umieć wskazać jakie prawa zostały złamane w każdym konkretnym wypadku. Jest to ważne ponieważ zwykle chodzi o kilka praw;

- wydaje nam się istotne zachęcenie uczniów, aby w takiej dyskusji odwoływali się do własnego doświadczenia. W ten sposób łatwiej będą oni mogli rozpoznać podobieństwa zachodzące między różnymi przypadkami. W szczególności będą mogli zobaczyć, że struktura myślenia na temat przedstawionych przypadków jest zasadniczo podobna;

- ważną rzeczą wydaje nam się podkreślenie podobieństwa między uczniami i ofiarami łamania praw człowieka. Uczniowie powinni odkryć, iż istnieje wiele aspektów życia, które są im wspólne z ludźmi z innych kultur i systemów.

- nie powinniśmy pomijać faktów, które mogą wywoływać niechęć w stosunku do osób, których prawa zostały złamane. Jeśli ta osoba zrobiła coś złego, a teraz jej, czy jego prawa są łamane nie możemy tego ignorować. Powinniśmy raczej zapytać, czy ten fakt ma znaczenie z punktu widzenia problemu praw człowieka, i jeśli tak czy i w jaki sposób zmienia to ich sytuację z punktu widzenia tych praw.

c) Komentarz nauczyciela

Tego rodzaju dyskusja prowadzi zwykle do stwierdzenia, że uczniowie rozumieją prawa człowieka w różny sposób. Nauczyciel powinien pomóc im wyartykułować te różnice i uporządkować związane z nimi interpretacje. Proponujemy tutaj pewien schemat takiego uporządkowania:

Wrażenie „X ma prawo do Y” może mieć cztery znaczenia:

a) „X nie ma obowiązku (wobec Z) zrobienia Y”. W tym sensie prawo znaczy wolność zrobienia czegoś.

b) „Z ma obowiązek pozwolenia X zrobić Y” co oznacza, że X może w sposób prawomocny domagać się, aby inni zrobili coś, co pozwoli mu zrobić Y, albo że inni powstrzymują się od działań, przeszkadzających X zrobić Y. Trzeba przy tym zauważyć, że prawa człowieka powinny być przestrzegane niezależnie od poszczególnych systemów politycznych, ekonomicznych i prawnych.

c) „X jest zdolny zmienić niektóre z istniejących stosunków prawnych (lub normatywnych)”. Taka interpretacja prawa koncentruje się na możliwości działania osoby w sposób, który nie daje podstaw aby go zabronić.

d) „Z nie jest zdolny do zmiany istniejących stosunków prawnych (albo normatywnych) zachodzących między X i Y”. W tym wypadku wyrażenie „X ma prawo do Y” oznacza, że Z nie może zmienić normatywnych stosunków. W tym wypadku stwierdzamy zatem pierwszeństwo praw człowieka przed prawem pozytywnym.

Przy tego rodzaju wyjaśnieniach nauczyciel może odwołać się do podstawowych, historycznych dokumentów, które poprzedzały Deklarację Narodów Zjednoczonych takich jak np.: Magna Charta Libertatum (1215), „Neminem captivabimus nisi iure victum – przywilej szlachty polskiej (1434), „Habeas Corpus Act” (1679), Amerykańskiej Deklaracji Niepodległości (1776), Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela (1789).

Lekcja druga: Idea godności, jako podstawa praw człowieka

1. Przygotowanie

W trakcie pierwszej lekcji uczniowie mieli okazję przekonać się, że prawa człowieka od dawna były przedmiotem zainteresowania wielu ludzi a także, iż uznanie ich łamania za zło przekracza ramy indywidualnych poglądów, poszczególnych systemów politycznych i kultur. Stawiamy teraz pytanie: dlaczego ludzie sądzą, że człowiek ma jakieś prawa. Dyskusję możemy rozpocząć od lektury preambuły Deklaracji ONZ, w której przywołana została idea ludzkiej godności.

2. Przeprowadzenie

W trakcie rozważań nad tym tekstem należy zwrócić uwagę, iż godność posiada dwa znaczenia. Pierwszy to ten, w którym chodzi o godność osoby działającej w sposób, który nadaje jej specjalną wartość. W tym sensie godność jest wartością osoby, którą może ona stracić, kiedy będzie działać niewłaściwie. Zgodnie z drugim znaczeniem, godności nie można utracić, gdyż jest ona cechą przysługującą każdemu z nas ponieważ jesteśmy ludźmi. To znaczenie godności występuje właśnie w Deklaracji ONZ.

Komentarz nauczyciela

Nauczyciel może uzupełnić rozważania na temat godności, prezentując najważniejsze koncepcje filozoficzne związane z ideą ludzkiej godności.

a) W starożytności pojęcie godności nie występowało w znaczeniu ludzkiej godności. Bliskie naszemu rozumieniu godności jest *timios* Arystotelesa, które stosuje się do określenia osoby cieszącej się dużym szacunkiem (*Etyka nikoma-chejska*, ks. I, rozdz. XII). Pojęcie godności odnosiło się do jednostki określonej przez jej przynależność do pewnej grupy społecznej (tzn. arystokracji). Godność mogła zostać przypisana osobie wolnej, która urodziła się jako członek pewnej grupy społecznej, osobie wychowywanej i kształconej w pewien sposób. W tym znaczeniu godność stanowiła specyficzną wartość osoby jako członka uprzywilejowanej grupy. Taką godność można było utracić kiedy np. arystokrata działał w sposób niezgodny ze standardami stosowanymi dla arystokratów. Godności nie posiadali niewolnicy i barbarzyńcy, ponieważ nie byli uprzywilejowani poprzez swoje pochodzenie.

b) Zmianę w tym „klasycznym” rozumieniu godności wprowadził Sokrates wraz z pojęciem godności mędrca czy filozofa. Osoba zdobywa godność nie przez pochodzenie, lecz przez zgodne z cnotą (*arete*) działanie. Takie działanie jednakże było możliwe jedynie dla ludzi wolnych. Sokratejską ideę godności potraktować można jako rodzaj jej demokratyzacji. Podobne rozumienie godności odnajdujemy w *Państwie* Platona, kiedy wprowadza on koncepcję królów-filozofów.

c) Radykalną zmianę w rozumieniu idei wolności wprowadza chrześcijaństwo wraz z nowym ujęciem osoby ludzkiej. Można ją interpretować jako rozwinięcie Sokratejskiej idei godności obywatela, gdzie obywatelstwo oznacza uczestniczenie w ludzkim gatunku, który jest uprzywilejowany moralnie jako rodzaj „arystokratycznego gatunku”. Wszyscy ludzie posiadają godność, ponieważ urodzili się ludźmi. W ten sposób godność stanowi część moralności uniwersalnej, nie związanej z przynależnością do określonej rasy, narodu czy kultury. Tak rozumianą ideę godności można uzasadniać w różny sposób. W ujęciu najogólniejszym jest to ponadnaturalna własność człowieka nadana mu

przez Boga. Rozwinięciem tego sposobu argumentowania jest uznanie, że człowiek został stworzony na podobieństwo Boga i ma specjalną rolę do odegrania w jego dziele stworzenia. Przy bardziej szczegółowym uzasadnieniu stwierdza się, że ludzki byt stanowi mikrokosmos odbijający wieczną harmonię stworzoną przez Boga lub że duchowość czyni człowieka podobnym do Boga i to wyróżnia go w specyficzny sposób. Zgodnie z tym sposobem myślenia ludzka godność stanowi konsekwencję boskiego planu wywyższenia człowieka ponad całą ożywioną i nieożywioną naturę. Ten rodzaj godności traktuje się zwykle jako coś czego nie możemy utracić ponieważ stanowi konstytutywną właściwość ludzkiego bytu. W tym sensie godność staje się odpowiednikiem „człowieczeństwa”.

d) Idea godności jako własność każdego ludzkiego bytu może być rozpatrywana także niezależnie od swego religijnego źródła. Daje się tutaj wyróżnić dwa podstawowe poglądy:

– naturalistyczny – zgodnie z którym ludzka godność stanowi własność wspólną wszystkim ludzkim istotom, zależną od pewnych naturalnych właściwości. Zwykle tę właściwość rozumie się jako dyspozycję: czasami jest to siła przewyższająca wszystkie stworzenia lecz równa dla wszystkich ludzi (Hobbes), czasami zdolność do przeprowadzenia zmian w środowiska (Marks), a czasami racjonalność, która sprawia, że człowiek jest w stanie zrozumieć swoje miejsce w przyrodzie (Pascal). W obrębie każdego z tych poglądów właściwości te często się pokrywają, a różnice między nimi daje się zredukować do różnic w poglądach wspomnianych tutaj autorów.

– nienaturalistyczny – reprezentowany przez Kanta. Dla niego ludzka godność określona jest przez imperatyw kategoryczny, który wymaga, aby każdy ludzki byt był zawsze traktowany jak cel, a nigdy jedynie jako środek działania. Ludzka godność zawiera się w ludzkiej wolności rozumianej jako moralne uprawnienie (autonomia). Sprawia ona, że istnieje czynnik pierwotny, warunek wszelkiej moralnej wartości. Jako taki byt, człowiek wprowadza wartości moralne w świat i nie może być zastąpiony przez nic innego: ludzka wartość nie jest niczym uwarunkowana.

Rozważania takie pozwolą nam pokazać powiązanie, jakie zachodzi między doktrynami filozoficznymi i aktualnymi problemami. Przy tej okazji nauczyciel powinien także pokazać, iż ludzie, którzy posiadają poczucie godności są zdolni do szanowania godności innych, do poczucia z nimi potrzeby respektowania praw człowieka, która nie opiera się na litości, czy pewnego rodzaju moralnym idealizmie lecz na odczucie wspólnoty równych i wolnych.

Dyskusja

Trzeba wyjaśnić wątpliwości i pytania jakie pojawić się mogą w związku z wykładem nauczyciela. Dyskusję taką nauczyciel powinien wykorzystać do tego, aby podkreślić, że Deklaracja ONZ dotyczy godności wszystkich ludzi:

tych których prawa zostały złamane i tych, którzy są tego świadkami. Złamanie czyichś praw godzi tak w prawa ofiary takich działań, jak i świadka. Ludzka godność, która zostaje w ten sposób podważona jest także naszą godnością, działania skierowane przeciw godności są także skierowane przeciwko nam, co powoduje że czujemy się zmuszeni do wystąpienia w obronie tych praw.

Wydaje nam się bardzo ważne podkreślenie tutaj, że nasze wystąpienie w obronie ofiary jest akcją polityczną, która przekracza granice narodowe i kulturowe. Podjęcie politycznego działania w obronie praw człowieka oznacza świadome uczestniczenie w ludzkiej wspólnotcie. Nasze działanie w imieniu ofiar, wynika z naszej potrzeby respektowania naszej i ich godności. To nasza przynależność do wspólnoty ludzkiego rodzaju usprawiedliwia nasze działania w obronie praw człowieka i stanowią one część politycznego życia tej wspólnoty.

Wnioski

Uczniowie najczęściej zgłaszają wątpliwości co do skuteczności takiego działania. Powszechnym zarzutem w stosunku do działania w obronie praw człowieka jest uznanie ich za irracjonalne, ponieważ nie przynoszą one oczekiwanych rezultatów. Działanie indywidualne, jak się często słyszy, nie liczy się, ponieważ jednostka jest bezsilna, w szczególności w porównaniu z represyjną siłą rządów. Rzeczą pożyteczną byłoby zachęcenie uczniów do formułowania własnych argumentów. Możemy im podsunąć dwie strategie argumentacji na rzecz wspólnego działania:

Zgodnie z pierwszą racjonalne jest działanie w celu ratowania ideałów, nawet jeśli nie wiemy w jaki sposób działanie indywidualne może wpłynąć na zachowania innych ludzi. Ludzkie życie jest puste bez ideałów, które oddziałują na naszą aktywność i na funkcjonowanie politycznych instytucji. Przez działanie w obronie ideałów zmieniamy świat i przyczyniamy się do poprawy bytu danej wspólnoty.

Druga strategia nie polega na wskazaniu racjonalności działania wspólnego lecz odwołuje się do jednostki. Jej podstawą jest stwierdzenie, że istnieje taki punkt w którym jeden głos lub działanie jednego człowieka może zmienić wszystko. Możemy przedstawić odpowiednie przykłady: przypuśćmy, że przy wyborze uczniowskiego samorządu stu uczniów ma wybrać swojego kandydata. Wiemy, że może on być wybrany, gdy otrzyma 51 głosów. Jeśli ktoś, kto myśli, że powinien on zostać wybrany nie pójdzie do wyborów sądząc, że jego głos nic nie znaczy nie zostanie on wybrany. W tej sytuacji ten jeden głos zmienia wszystko, choć nie powinniśmy zapomnieć, iż nie liczy się on bez pozostałych 50.

Na zakończenie lekcji poświęconych prawom człowieka nauczyciel może zwrócić się do uczniów z propozycją, aby jeśli uznają to za właściwe wypełnili i wysłali na podane adresy ulotki drukowane przez AI.